

UDC 159.922.8:316.356.2

Jelena Jakšić

Filozofski fakultet

Kosovska Mitrovica

RAZLIKE U INTELEKTUALNOM, EMOCIONALNOM I SOCIJALNOM RAZVOJU ADOLESCENATA IZ POTPUNIH I NEPOTPUNIH PORODICA

Rezime

U ovom radu prikazani su rezultati istraživanja adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica. Ispitivane su razvojne karakteristike adolescenata koji žive sa oba roditelja ili sa jednim od roditelja usled smrti ili odlaska drugog, razvoda ili rođenja deteta u vanbračnoj zajednici. Primenom Testa nizova, Plučikovog testa ličnosti i Testa socijalne prilagodjenosti (R. Bojanović i S. Hrnjica) ispitivane su intelektualne sposobnosti, emocionalne dimenzije ličnosti i kvalitet socijalnih kontakata mladih uzrasta od 10 do 20 godina. Dobijeni podaci ukazuju na statistički značajne razlike između adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica.

Ključne reči: adolescencija, potpuna porodica, nepotpuna porodica, intelektualni razvoj, emocionalni razvoj, socijalni razvoj.

*Ruka koja ljulja kolenku upravljalja čovečanstvom
(narodna poslovice)*

Uvod u problem

Porodica kao osnovna društvena ćelija predstava prirodnu zajednicu ljudi različite starosne dobi, bazirana je na bio-reproduktivnim i socio-ekonomskim vezama muža i žene i njihove rođene ili usvojene dece. Najčešće je porodica sinonim sigurnosi, pažnje, ljubavi, topline, razumevanja... Kao mešavina tradicionalne religijsko-patrijarhalne i moderne ateističko-materijalističke porodice zajednica muža i žene i njihove dece nastoji da ostvari dve svoje bazične funkcije:

- da osigura fizički opstanak deteta i
- da izgradi kod deteta osnovne ljudske osobine.

Uloga porodice je odlučujuća u razvoju, a atmosfera u njoj je presudna u životu svakog od nas. **Potpuna porodica** podrazumeva zajednicu muža, žene i njihove rođene i usvojene dece. Toplina porodičnog života i zdrava atmosfera

u njoj, ispunjena ljubavlju, pažnjom, razumevanjem i saradnjom rezultiraće pravilnim razvojem i zdravom ličnošću sa pozitivnim potencijalima za samostalan život pojedinca.

Nepotpuna porodica (po Keningu) podrazumeva odrastanje uz jednog roditelja usled smrti drugog, odlaska tj. 'dezerterstva' jednog od njih, razvoda ili rođenja deteta u vanbračnoj zajednici. Odrastanje i razvojne promene koje prate dete na putu ka odraslosti nose sa sobom brojne probleme. Ukoliko dete raste uz jednog roditelja, razvojni i životni problemi su znatno veći i potencijalni su uzročnici poremećaja u najrazličitijim sferama ličnosti.

Rizik odrastanja u nepotpunoj porodici je dodatno pojačan i naročito veliki u periodu adolescencije, popularno nazvanom periodom 'bura i oluja' od čijeg 'srećnog ili nesrećnog' ishoda zavisi u mnogome budućnost pojedinca.

Prema mišljenju Ekermana idealno zdrave porodice nema, one su ili pretežno zdrave ili pretežno bolesne. Zdrava porodica je ona porodica čiji članovi ne ispoljavaju neki psihopatološki poremećaj, akutni ili hronični. U osnovi zdrave porodice je ljubav, osećanje: sigurnosti, naklonosti, nežnosti, odanosti, prijateljstva... Nepotpune ili 'dezorganizovane' porodice su izložene brojnim problemima socijalne, emocionalne, moralne i materijalne prirode.

Moderna porodica kao mesto razmene ljubavi i materijalnih dobara ima važnu društvenu ulogu koja se sastoji u:

1. obezbeđivanju hrane, skloništa i drugih materijalnih potreba u cilju održavanja života i pružanja zaštite od najrazličitijih spoljašnjih opasnosti,
2. stvaranju društvene zajednice koja izgrađuje emocionalne veze porodičnih odnosa,
3. stvaranju prilika za razvijanje ličnog identiteta, koji je u vezi sa identitetom porodice, pružajući psihički integritet i snagu za doživljavanje novih iskustava,
4. oblikovanju seksualnih uloga i njihovom adekvatnom prihvatanju,
5. pripremanju dece za integrisanje sa društvenim ulogama i prihvatanje društvene odgovornosti i normi ponašanja
6. podsticanju učenja i pružanju podrške individualnoj kreativnosti i inicijativi.

Po savremenim shvatanju porodica je zajednica pojedinaca koja treba da omogući svakom njenom članu da pronađe mesto u društvu koje mu pripada. U savremenom tumačenju porodice sve se češće pominje psihološko prisustvo oba roditelja, psihološka dimenzija i uzajamno delovanje njenih članova.

Smatrajući da su karakter i sudbina čoveka 'određeni' već u prvih 5 godina života S. Frojd u svojim radovima veliku pažnju posveđuje značaju porodice u oblikovanju ličnosti i mentalnom zdravlju deteta. S. Frojd shvata porodicu kao instrument za disciplinovanje detetovih bioloških nagona, a roditelja kao

simbol ograničenja društva. Ispunjavajući svoju roditeljsku dužnost roditelj vaspitava dete 'spremajuci' ga za društveni život. S. Frojd ističe da se mentalna sudbina pojedinca zasniva na njegovom porodičnom iskustvu.

Porodica se definiše u najopštijem smislu kao istorijski promenljiv društveni oblik u okviru kojeg se odvija proces reprodukcije društvenih jedinki. Kao zbir socijalnih, ekonomskih i ličnih odnosa između osoba povezanih srodstvom (roditelj-dete) porodica nastaje kao izraz biosocijalnog povezivanja jedinki u procesu prirodne reprodukcije ili kao izraz psihosocijalnog povezivanja supružnika sa usvojenom decom.

Sociološka teorija porodice nastoji da odgovori na dva bitna pitanja:

1. koje mesto i ulogu porodica ima u društvrnoj strukturi i
2. kakvo mesto i ulogu porodica ima u društvenom razvoju i promeni.

M. Mid smatra da je porodica institucija u kojoj se kroz odgovarajuće uslove i vaspitna usmeravanja stvaraju i oblikuju pojedinci.

Intelektualni razvoj predstavlja promene u intelektualnom funkcionisanju jedinice od oživljavanja fetusa u utrobi majke pa do smrti organizma. Intelektualni razvoj podrazumeva progresivne promene koje vode višim razvojnim instancama ličnosti. Razvoj intelektualnih sposobnosti je posledica sazrevanja i učenja. Na ranijim uzrastima jedinice presudni značaj za intelektualni razvoj pripisuje se sazrevanju, dok sa rastom organizma vodeću ulogu u umnom napredovanju preuzima učenje.

Emocionalni razvoj određen evolucionističkim principima biološki je veoma važan i neophodan za opstanak individue. Emocionalni razvoj uslovljen je emocionalnom stimulacijom deteta od strane majke i osoba iz najbližeg okruženja i omogućava da se vremenom od maglovitih osećanja prijatnosti i neprijatnosti diferenciraju emocije.

Socijalni razvoj označava sticanje zrelosti u socijalnim odnosima, tj proces u toku kojeg pojedinac uči da se prilagođava grupnim standardima, običajima i normama ponašanja društvene zajednice čiji je član. Socijalizacija je proces trajnog oblikovanja ljudske jedinice u toku kojeg se odigrava transformacija biološke jedinice u društveno biće prilagođeno važećim pravilima društvenog života.

Intelektualni, emocionalni i socijalni razvoj određen je fizičkom i psihičkom prisutnošću oba roditelja. Stoga 'odsustvo' roditelja može imati negativan efekat na razvoj svakog pojedinca utičući pri tom na intelektualne sposobnosti deteta, emocionalnu stabilnost, izraženost određenih emocionalnih dimenzija, kao i na detetovu prilagođenost i adekvatno funkcionisanje u društvu koje ga okružuje.

Adolescencija (doba mladalaštva) obeležena je burnim i velikim promenama u anatomskom, fizičkom, seksualnom, emocionalnom, intelektualnom i socialnom području. Na putu ka fizičkoj, intelektualnoj, emocionalnoj, socijal-

noj, moralnoj i psihoseksualnoj zrelosti adolescenti su suočeni sa brojnim dilemama i raznovrsnim problemima.

Adolescencija je izraz latinskog porekla (adolescerō – rasti, sazrevati...) i označava dug, zanimljiv, lep, ali i mučan razvojni put koji svaki pojedinac mora da "prevali" da bi od biološkog organizma kakav dolazi na svet dospao do zrele ličnosti sa određenim mestom i funkcijom u društvu. Adolescencija je vitalna faza biološkog i psihičkog rasta, mračni tunel sa neizvesnim krajem praćen "poletom tela i poletom srca".

Postoje različite tendencije u definisanju adolescencije i određivanju njenih granica. Neki naučnici polaze od fizičkih i fizioloških obeležja procesa sazrevanja, dok drugi posmatraju psihičke i moralno-društvene promene. S. Hol definiše adolescenciju kao psihologiju jednog uzrasnog perioda, dok M. Mid i Foster adolescenciju posmatraju kao socijalni fenomen mladih. Neki autori adolescenciju poistovećuju sa pedagogijom ili psihologijom viših razreda osnovne i srednje škole. Savremeni koncepti psihologije tretiraju adolescenciju kao početnu fazu razvoja koja obuhvata čitavu deceniju životnog ciklusa od 11 do 21 godine života.

Sa biološkog aspekta adolescencija započinje reproduktivnom fazom, koju karakteriše sposobnost stvaranja sopstvenih potomaka, a usporavanjem fizičkog razvoja se završava. Sa psihološkog aspekta adolescent je osoba koja se nalazi na prelazu od ponašanja tipičnog za dete ka onom koje karakteriše odraslu osobu. S druge strane pristalice sociološkog aspekta pod adolescencijom podrazumevaju period usmeravanja, izbora i obučavanja za određenu profesiju kao i povećanje nezavisnosti u odnosu na roditelje.

Postoje brojne teorije adolescencije među kojima se izdvajaju psihološka (po kojoj postoji interakcija urođenog, genetskog programiranog materijala sa faktorima sredine), teorija E. Eriksona (8 razvojnih stadijuma uključuje raznovrsne reakcije na promene u sazrevanju i razrešenje psihosocijalnih problema), zatim kognitivne teorije (u kojima se ističe aktivna uloga svakog pojedinca u odnosu na iskustvo i spoljašnje uticaje) i sociološka teorija (po kojoj je adolescencija period socijalizacije koji karakteriše intenzivno prenošenje znanja i iskustva sa roditelja i drugih članova društva na mladu osobu).

Antropolozi proučavaju adolescenciju ističući značaj bioloških faktora, ali i insistirajući na njenoj kulturnoj uslovljenosti i uticaju običaja, sredine, kulture, tradicije... u kojoj dete odrasta. Pri tom ističu da period adolescencije nije univerzalan, već kulturom uslovljen fenomen savremenog društva.

Levin adolescenciju tumači kao period velikih promena u fizičkoj, kognitivnoj, emocionalnoj i oblasti međuljudskih odnosa. Razvoj se odvija kroz stadijume koji se razlikuju po diferencijaciji i opsegu životnog prostora koji obuhvata fizičko-sredinske, socijalne i psihološke faktore pojedinca. Levin adolescenciju smatra periodom tranzicije u toku kojeg mlade osobe prelaze iz sveta

deteta u svet odraslih, ističući pri tom važnost razumevanja načina na koji adolescenti doživljavaju svet oko sebe.

* * *

Predmet istraživanja: razvojne karakteristike adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica.

Cilj istraživanja je utvrditi da li postoje razlike u intelektualnom, emocionalnom i socijalnom razvoju adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica.

Ranija istraživanja

Dosadašnja istraživanja ukazuju na ključnu ulogu potpune porodice u odrastanju deteta:

- nedostatak dobre atmosfere u porodici povećava emocionalnu nestabilnost,
- loši odnosi u porodici mogu izazvati negativan odnos prema suprotnom polu i vršnjacima,
- loše porodično iskustvo povećava agresivnost,
- porodični odnosi utiču na socijalni razvoj,
- porodica u kojoj postoji rasep između roditelja i dece utiče na slabiji uspeh adolescenata u školi ili na poslu,
- adolescenti koji čine prestupe imaju lošu porodičnu situaciju,
- nezavisnost i samostalnost adolescenata u velikoj meri je određena prihvaćenošću i ljubavlju od strane oba roditelja,
- odrastanje adolescenata u potpunoj porodici povoljno utiče na njegovu ličnost i obrnuto.

Američki naučnici utvrdili su da porodično okruženje i odnosi u njemu imaju najveći uticaj u emocionalnom prilagođavanju, socijalnom ponašanju i snalaženju u društvu, uspehu u školi ili poslu i samostalnosti adolescenata.

Ekerman N. V. je zahvaljujući svojim istraživanjima došao do sledećih zaključaka:

1. porodica ima veliki uticaj na psihičko zdravlje,
2. postoji povezanost 'porodičnog i individualnog' zdravlja,
3. da bi se pojedinac razumeo neophodno je proučavati njegovu porodičnu dinamiku.

Kuburić Z. Proučavajući porodicu zaključuje da postoji povezanost između prihvaćenosti dece u primarnoj porodici i psihičkih smetnji u adolescenciji.

K. P. Petrović bavi se detetom u nepotpunoj porodici, dajući prioritet vaspitnoj klimi u porodici i stavovima samohranih majki. Odnos majke i deteta može se sagledati kroz dimenzije dominacija–popustljivost i preterana usredsređenost–preterana udaljenost.

P. H. Masan proučavajući uticaj porodice na razvoj deteta ukazuje na dva osnovna vida odnosa sa roditeljima: prihvatanje–odbacivanje i autonomija-kontrola koji usmeravaju ponašanje i oblikuju detetovu ličnost.

Istraživanje F. Hirjana i M. Singera izvršeno na mladima koji su na izdržavanju zatvorskih kazni ili se nalaze u vaspitno-popravnim domovima pokazalo je da su odnosi u njihovim porodicama u 45% slučajeva bili 'poremećeni'. Pri tom su najčešće poremećeni odnosi podrazumevali nepotpunost porodice, tj. odrastanje uz jednog roditelja.

Hipoteze u istraživanju su formulisane na sledeći način:

Opšte hipoteze:

1. Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju poteškoća u **intelektualnom razvoju** u odnosu na adolescente iz potpunih porodica, koji su intelektualno superiorniji.
2. Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju poteškoća u **emocionalnom razvoju** u odnosu na adolescente iz potpunih porodica, koji su emocionalno stabilniji.
3. Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju poteškoća u **socijalnom razvoju** u odnosu na adolescente iz potpunih porodica, koji su socijalno prilagođeniji.

3 opšte hipoteze raščlanjene su na 13 specifičnih:

1. Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju *manji količnik inteligencije* u odnosu na adolescente iz potpunih porodica.
2. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *inkorporacija* je slabije izražena u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija izraženija,
3. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *zaštita* je slabije izražena u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija izraženija,
4. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *orijentacija* je slabije izražena u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija izraženija,
5. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *lišavanje* je izraženije u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija slabije izražena,
6. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *odbacivanje* je slabije izraženo u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija izraženija,

7. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *agresija* je izraženija u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija slabije izražena.
8. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *istraživanje* je slabije izraženo u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija izraženija,
9. Kod adolescenata iz nepotpunih porodica *reprodukcija* je slabije izražena u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je ova emocionalna dimenzija izraženija,
10. Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju nižu vrednost na BIAS skali u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je vrednost na ovaj skali viša.
11. Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju *manje poverenja* u ljude u odnosu na adolescente iz potpunih porodica koji 'više veruju' drugima,
12. Adolescenti iz nepotpunih porodica su *manje konformirani* u odnosu na adolescente iz potpunih porodica koji prihvataju u većoj meri pravila i norme društva,
13. Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju *negativan odnos prema autoritetu* u odnosu na adolescente iz potpunih porodica koji prihvataju autoritet.

Uzorak i varijable u istraživanju

Istraživanje je izvedeno na uzorku od 100 ispitanika (50 ispitanika iz potpunih i 50 ispitanika iz nepotpunih porodica) adolescentnog uzrasta (od 10 do 20 godina).

Nezavisna varijabla u sprovedenom istraživanju je potpunost-nepotpunost porodice, dok su zavisne varijable intelektualni, emocionalni i socijalni razvoj adolescenata.

Instrumenti korišćeni u istraživanju

Opšti faktor inteligencije određen je testom inteligencije TN/B/10, dok su podaci o emocionalnim dimenzijama ličnosti i unutrašnjim konfliktima dobijeni pomoću Plučikovog testa ličnosti.

Adaptiranost adolescenata i kvalitet socijalnih kontakata određen je pomoću Testa socijalne prilagođenosti (R. Bojanović i S. Hrnjica).

Primenjeni statistički postupci u istraživanju

- deskriptivna statistika,
- korelacija,
- t- test: utvrđivanje značajnosti aritmetičkih sredina.

Rezultati istraživanja

Analizom podataka dobijenih pomoću testova primenjenih u istraživanju neke hipoteze su potvrđene, a neke odbačene kao netačne.

Potvrđeno je očekivanje da će se razlike između adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica pokazati statistički značajnim u pogledu inteligencije (t-vrednost 17,241 P=0,026).

Potvrđeno je očekivanje da će se razlike između adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica pokazati statistički značajnim u pogledu izraženosti Inkorporacije (t-vrednost 2,308 P=0,003), Orjentacije (t-vrednost R=2,321, P=0,019) i Reprodukcije (t- vrednost 3,456 P=0,035).

Potvrđeno je očekivanje da će se razlike između adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica pokazati statistički značajnim u pogledu vrednosti na BIAS skali (t-vrednost 3,919 i R=0,040). Ostale specifične hipoteze nisu potvrđene, tj. nisu nađene statistički značajne razlike između adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica na sledećim emocionalnim dimenzijama: Zaštita, Lišenost, Agresija i Istraživanje. Za emocionalnu dimenziju Odbacivanje dobijeni podaci nisu statistički značajni, ali ukazuju na povećanu tendenciju kod adolescenata iz nepotpunih porodica (t-vrednost 0,332 P=0,064).

Specifične hipoteze vezane za socijalni razvoj nisu potvrđene.

Analiza rezultata

- Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju poteškoća u intelektualnom razvoju u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je uočen viši stepen intelektualnih sposobnosti. Pored velikog uticaja naslednih faktora u oblikovanju intelektualnih sposobnosti, ne smeju se zanemariti podaci dobijeni sprovedenim istraživanjem koji upućuju na zaključak da odrastanje uz oba roditelja ima važnu ulogu u intelektualnom razvoju deteta.
- Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju manji količnik inteligencije u odnosu na adolescente iz potpunih porodica kod kojih je uočen viši stepen intelektualnih sposobnosti, što ukazuje na značaj prisustva oba roditelja u razvoju intelektualnih sposobnosti.

- Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju poteškoća u emocionalnom razvoju u odnosu na adolescente iz potpunih porodica koji su emocionalno stabilniji što ukazuje na ulogu porodice u izraženosti emocionalnih dimenzija.
- Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju nižu Inkorporaciju, tj. emocionalnu dimenziju koja ukoliko je slabije izražena ukazuje na smanjenu sposobnost menjanja sebe kroz nova iskustva, teško prihvatanje tuđeg mišljenja, nepoverenje prema ljudima i povećana kritičnost, sumnjičavost, neposlušnost...
- Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju nižu Orjentaciju, što ukazuje na smanjenu težnju za novinom i uživanjem u susretu s novim iskustvima. Zajedno sa Inkorporacijom generiše crtu radoznalosti pa se može izvesti zaključak da kod adolescenata iz nepotpunih porodica postoji smanjena želja za promenom, aktivnošću i avanturizmom. Bojažljivost i nesigurnost kod adolescenata 'ubija' želju za promenom što se može objasniti strahom da nova iskustva i informacije mogu da naruše njihovu ionako teško uspostavljenu ravnotežu na sadašnje stanje stvari. Kod adolescenata iz potpunih porodica ova emocionalna dimenzija je izraženija.
- Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju niži nivo Reprodukcijske potrebe što ukazuje na probleme u identitetu ličnosti, smanjenu potrebu za prijatnošću i uživanjem, smanjenu empatičnost, srdačnost, društvenost, otvorenost, predusjetljivost... Niži nivo ove emocionalne dimenzije ukazuje na izbegavanje dubljih i prisnijih odnosa sa drugim osobama, smanjenu potrebu za prijateljskim vezama i vezivanjem. Sve ovo navodi na zaključak da kod adolescenata iz nepotpunih porodica postoji smanjena sposobnost investiranja sebe radi adekvatnog odnosa sa drugim osobama, što rezultira manjim brojem prijatelja povećavajući pri tom socijalnu nesigurnost i osećaj samoće. Kod adolescenata iz potpunih porodica je ova emocionalna dimenzija izraženija što ukazuje na nesputanost u izražavanju ljudske topline i prisutnost simpatije za ljude u celini.
- Adolescenti iz nepotpunih porodica imaju nižu vrednost na BIAS skali što ukazuje na pretežnu usmerenost ka sebi i svom 'svetu' i istovremeno udaljavanje od drugih ljudi. Niža vrednost na ovoj skali ukazuje i na veću iskrenost adolescenata iz nepotpunih porodica u odnosu na adolescente iz potpunih porodica koji pretežno daju socijalno poželjnije odgovore...

Kod adolescenta iz nepotpunih porodica uočena je tendencija ka nižem nivou Odbacivanja, što ukazuje da postoji sklonost ka povećanoj kritično-

sti, smanjenoj borbenosti i ambicioznosti, nesigurnosti u postupcima i stavovima, neodlučnosti i podložnost isugestibilnom uticaju drugi... Kod adolescenta iz potpunih porodica ova emocionalna dimenzija je izraženija (dobijeni podaci nisu statistički značajni).

Zaključak

Na osnovu izvršene analize i verifikacije postavnjenih hipoteza može se izvesti zaključak da se adolescenti iz nepotpunih porodica značajno razlikuju od svojih vršnjaka koji žive sa oba roditelja i to u pogledu intelektualnih i emocionalnih karakteristika. U pogledu socijalnog razvoja nisu nađene značajne razlike između adolescenata obuhvaćenih istraživanjem.

Deficijentnost porodice sama po sebi ne mora da ukazuje na intelektualnu, emocionalnu i socijalnu inferiornost, jer se ozbiljna dezintegriranost i neharmoničnost odnosa često sreće i u kvantitativno potpunoj porodici. Integriranost i uspešno funkcionisanje nepotpune porodice zavisi od stabilnosti roditelja sa kojim dete živi kao i od njegove sposobnosti da se suoči sa svim problemima koje odrastanje deteta sa sobom nosi. Često, nažalost odrastanje u nepotpunoj porodici gotovo da ne može da prođe nezapaženo ostavljajući pri tom veće ili manje posledice po razvoj deteta i ispoljavanje određenih karakteristika.

Lav N. Tolstoj je jednom rekao 'sve srećne porodice liče jedna na drugu, svaka nesrećna porodica nesrećna je na svoj sopstveni način'. Ukoliko se zna da je porodica stub razvoja svakog pojedinca i primarni faktor mentalnog zdravlja moramo se kao psiholozi adekvatnim radom i savetima potruditi i kao ljudi nadati da će sve više biti porodica koje **liče jedna na drugu**.

Literatura

1. Avalske sveske 11-93, *Mržnja i mentalno zdravlje*. Beograd, Institut za psihijatriju KCS.
2. Avalske sveske 5-82, *Psihologija, psihijatrija i interpersonalni odnosi*. Beograd, Institut za psihijatriju KCS.
3. Betelhem, B. (1983). *Ljubav nije dovoljna*, Zagreb.
4. Bojanin, S. (1985). *Neuropsihijatrija razvojnog doba i opšti reduktivni metod*. Beograd.
5. Gutović, V. (2001). *Ličnost i delikvencija mladih*, Novi Sad.
6. Gilford, P. (1968). *Osnovne psihološke i pedagoške statistike*, Beograd.
7. Debes, M. (1954). *Mladičko doba*, Sarajevo, Svetlost,.
8. Dragić, M. (1956). *Psihičke promene u pubertetu*, Beograd.
9. Donaldson, M. (1997). *Um deteta*, Beograd.
10. Đorđević, D. (1984). *Razvojna psihologija*, G. Milanovac, Dečje novine.
11. Đorđević, D. (1982). *Pedagoška psihologija*, G. Milanovac, Dečje novine.
12. Ekerman, N. (1966). *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd, Grafički zavod.

13. Ernjaković, G. (1956). *Rana mladost i njeni problemi*, Beograd.
14. Grupa autora (1982). *Proces socijalizacije kod dece*, Beograd.
15. Kuburić, Z. (1994). *Porodica i psihičko zdravlje dece*, Beograd.
16. Klark, A. M. i Klark, A. D. B. (1987). *Rano iskustvo*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
17. Kovačević, D. (1997). *Stres*, Beograd.
18. Kon, I. S. (1988). *Dete i kultura*, Beograd.
19. Kostić, P. (1997). *Priručnik PIE-JRS*, Beograd.
20. Lekić, Đ. (1979). *Metodologija pedagoškog istraživanja i stvaralaštva*, Beograd.
21. Marković, P. (1995). *Adolescentna kriza*, Beletra, Beograd.
22. Milić, A. (2001). *Sociologija porodice*, Beograd.
23. Milić, A. (1988). *Radanje moderne porodice*, Beograd.
24. Nešić, B. (1999). *Osnove razvojne psihologije*, Niš.
25. Petrović, S. (1996). *Metodika izrade diplomskog rada*, Niš.
26. Pejović, M. (1997). *Porodica i psihopatologija*, Beograd, Savremena administracija.
27. Petrović, K. P. (1990). *Dete u nepotpunoj porodici*, Beograd.
28. Piaže, Ž i Inhelder B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta*, Beograd.
29. Rašković, S. (1996). *O agresiji*, Beograd.
30. Ristić, Ž. (1983). *Nacrti istraživanja i proveravanje hipoteza*, Beograd, Prosveta.
31. Standulović, K. N. (1988). *Na putu ka odraslosti*, Beograd.
32. Savićević, D. (1966). *Obrazovanje za život u porodici*, Beograd.
33. Sminjanić, V. Č. i Topličanin I. (1966). *Dečja psihologija*, Beograd.
34. Todorović, D. (1992). *Osnovi metodologije psiholoških istraživanja*, Beograd.
35. Topličanin, I. (1964). *Pubertet u doba mladalaštva*, Rad, Beograd.
36. Tadić, N. (1989). *Psihopatologija detinjstva i mladosti*, Beograd.
37. Trebješanin, Ž. (2001). *Rečnik psihologije*, Beograd.
38. Herlok, B. E. (1966). *Razvoj deteta*, Beograd.
39. Hrnjica, S. (1979). *Zrelost ličnosti*, Beograd.
40. Časopis za pedagošku kulturu u porodici i društvu, *Porodična pedagogija*, (1986) Beograd.
41. Vranišević, J. (2001). *Promena slike o sebi: autoportret adolescencije*, Beograd.

Jelena Jakšić

DIFFERENCES IN THE INTELLECTUAL, EMOTIONAL AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE COMPLETE AND INCOMPLETE FAMILY ADOLESCENTS

Summary

This paper gives the research results on the complete and incomplete family adolescents.

There were researched developmental characteristics of the adolescents with both parents, with one parent due to the death or absence of the other parent, due to a divorce or a birth of a non-marriage child. By means of the Test of rows, Plucic's test of personality and the Test of social adaptability (R. Bojanovic and S. Hrnjica) intellectual abilities, emotional dimensions of the personality and the quality of the social contacts of the 10 to 20 years of age subjects were tested. The obtained results point to the statistically significant differences between the adolescents stemming from the complete and the incomplete families.

Key words: adolescence, complete family, incomplete family, intellectual development, Social development.